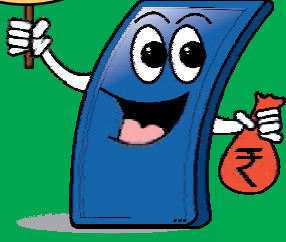

टीजी - फेम मालिका
(उद्दिष्ट गट वित्तीय जाणीव संदेश)

वित्तीय साक्षरता
समृद्धीचा मार्ग

आर्थिक साक्षरता

स्वयंसेवा
गटासाठी

वित्तीय समावेशन व विकास विभाग, आरबीआय

संदेश १

बचत बँक खाती असलेल्या एसएचजींसाठी केवायसी

संदेश २

मार्जिन व सिक्युरिटी नॉम्स

संदेश ३

ऐच्छिक बचत

संदेश ४

एसएचजींची चांगली तत्वे - भाग १

संदेश ५

एसएचजींची चांगली तत्वे - भाग २

स्वयंसेवा गट

संदेश 1 :- एसएचजी बचत बँक खात्यांसाठी केवायसी

समजा, काटकसर करण्यासाठी व कर्जे देण्यासाठी तुम्ही 10 ते 20 लोकांचा एक एसएचजी (स्वयं सेवा गट) तयार केला आहे आणि आता तुम्हाला त्या एसएचजीसाठी एक बचत बँक खाते उघडावयाचे आहे.

स्वयंसेवा गट

एकत्र येण्याचा हेतू : त्या गटाकरता बचत करता येऊन त्यातून कर्जे देता यावीत

निवडा/निर्वाचन करा/नामनिर्देश करा.

पदाधिकारी

बँक खाते उघडण्यासाठी चेक लिस्ट

सर्व पदाधिका-यांचे केवायसी

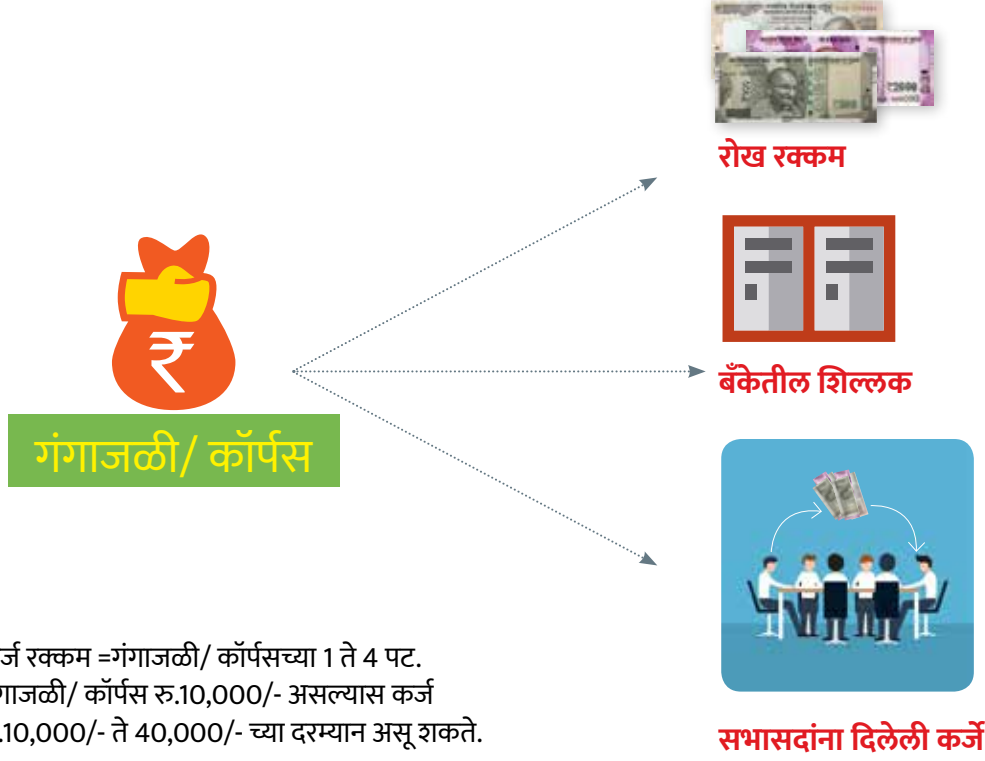
त्या स्वयंसेवा गटाच्या वतीने बँक खाते उघडण्यासाठी त्या पदाधिकाऱ्यांना प्राधिकृत केले असल्याचा ठराव

गटातील सर्व सभासदांचे केवायसी

तुम्हाला माहित असणे आवश्यक आहे की, एसएचजीचे बचत बँक खाते उघडण्यासाठी, त्या एसएचजीच्या सर्व सभासदांची केवायसी पडताळणी करण्याची आवश्यकता नाही. सर्व पदाधिका-यांच्या केवायसीची पडताळणी केली तरी पुरेसे आहे. तथापि, त्या एसएचजीच्या वतीने खाते उघडण्यासाठी प्राधिकृत केलेल्या पदाधिका-यांची नावे दर्शविणारा ठराव सादर करणे आवश्यक आहे.

संदेश 2 : मार्जिन व सिक्युरिटी नॉम्स

तुमच्या एकूण गंगाजळी/ कॉर्पसवर अवलंबून बँक तुमच्या एसएचजीला कर्ज देऊ शकते. समजा तुमच्या एसएचजीची गंगाजळी/ कॉर्पस रु.10,000/- आहे (एसएचजीजवळील रोख शिल्लक + बँकेमधील बचत खात्यातील शिल्लक + सभासदांना दिलेली कर्ज रक्कम) अशा वेळी कर्ज रक्कम रु.10,000/- ते रु.40,000/- पर्यंत असू शकते.

कर्ज
मिळविण्यासाठी एसएचजीकडून
कोणतीही सांपार्श्विक
प्रतिभूती (गहाणवट) घेतली
जाऊ नये

गंगाजळी/ कॉर्पसच्या 4 पटीपेक्षा अधिक रकमेचे कर्ज पुढील बाबतीत शक्य होऊ शकते

- ती एसएचजी अनेक वर्षे यशस्वी रितीने कार्य करित असल्यास
- जुनी कर्जे तिने वेळेवारी परत केली असल्यास
- दिलेल्या कर्ज रकमेचा उपयोग तिने जबाबदारपणे केला असल्यास

संदेश 3 : ऐच्छिक बचत

सर्वसाधारणतः, एसएचजीच्या साप्ताहिक/पाक्षिक/मासिक सभांमध्ये, एक सभासद म्हणून, सक्तीची बचत म्हणून तुम्ही एक ठराविक रक्कम वर्गणी म्हणून देत असाल. कालांतराने, तुमची मिळविण्याची क्षमता व बचत करण्याची क्षमता ह्यात लक्षणीय वाढ होत असेल - पण गटामधील इतर सभासदांपेक्षा ते निराळे असू शकेल. अशा वेळी, इतर सभासदांनी दिलेल्या ठरीव बचत रकमेपेक्षा अधिक रक्कम तुम्ही स्वेच्छेने वर्गणी म्हणून देऊ शकता.

गटामधील सभासद, वैयक्तिक रितीने बचतीच्या दोन वर्गण्या देऊ शकतील - एक म्हणजे गटाने ठरविलेली आणि दुसरी ऐच्छिक.

बचत वर्गणी

गटाने ठरविलेली सक्तीची बचत वर्गणी

स्वेच्छेने दिलेली वर्गणी

गटातील सभासदांपेक्षा अधिक उत्पन्न असल्यास स्वेच्छेने दिलेली वर्गणी

भविष्यातील नियोजित खर्च भागविण्यासाठी तुमचे अतिरिक्त उत्पन्न जमा करून तुम्ही एक वैयक्तिक बँक खाते उघडू शकता/तुमचे विद्यमान बचत खाते पुनरुज्जीवित करू शकता. दुसरा पर्याय म्हणजे, गटाने सक्तीचे केलेल्या बचत-वर्गणींच्या व्यतिरिक्त, तुमच्या जवळील अतिरिक्त रक्कम, तुम्ही ऐच्छिक बचत म्हणून, त्या गटातच गुंतवून/ठेवू शकता. ह्याचा वेगळ्याने मागोवा घेता यावा ह्यासाठी, एसएचजीमध्ये सुयोग्य अशी लेखा प्रणाली असल्याची खात्री करून घेणे आवश्यक आहे.

ऐच्छिक बचतीचे दोन प्रकार असू शकतात.

- 1) गटाच्या गंगाजळी/ कॉर्पसचा एक भाग म्हणून नसलेले.
- 2) गटाच्या गंगाजळी/ कॉर्पसचा एक भाग म्हणून व गटांतर्गत कर्ज देण्यासाठी वापरता येणारे.

वरील (2) च्या बाबतीत, बँकेकडून गटाला द्यावयाच्या रकमेचे मूल्यमापन करण्यामध्येही ते गणले जाईल आणि त्यामुळे एसएचजीला बँकेकडून अधिक कर्ज मिळू शकल्याने, त्या एसएचजीसाठी लाभदायक ठरेल. गटाच्या सभासदांनी केलेली/दिलेली ऐच्छिक बचत, व्याजामधील किंवा गटाने दिलेल्या लाभांशातील सुयोग्य हिशशासाठी पात्र असेल की नाही, हे एसएचजीच्या सभासदांनी संयुक्तपणे ठरवावयाचे आहे.

संदेश 4 :- एसएचजीची चांगली तत्वे - भाग 1

नियतकालिक सभा

गटाचे सभासद सभांची नियतकालिकता ठरवतील. अशा सभा शक्यतो साप्ताहिक धर्तीवर घेतल्या जाव्यात, परंतु एसएचजीच्या सोयीनुसार त्या पाक्षिक किंवा मासिक धर्तीवरही घेतल्या जाऊ शकतात.

नियमित सभा व नियमित हजेरी : नियमितपणे गटाच्या सभा ठेवणे व त्या सभांमध्ये सर्वांचा संपूर्ण सहभाग असणे ह्यामुळे एसएचजीची परिणामकारकता सशक्त होते. हे साध्य करण्यासाठी, एसएचजीने नियमित सभा घेणे व गटामधील सर्व सभासदांनी त्यात हजर राहणे ह्यावर जोर दिला पाहिजे. एकमेकांसमोर असलेली आव्हाने अधिक चांगल्या रितीने समजल्यामुळे, अशा सभा तुम्हाला एकमेकांच्या अधिक जवळ आणतील.

गटाच्या सभांमध्ये सर्व सभासदांनी सक्रिय सहभाग घेतल्यामुळे तुमच्या गटाला स्थैर्य प्राप्त होईल व असे स्थैर्य सर्वांचेच हित साधून समाधान देईल.

नियतकालिक बचत

सर्वात गरीब सभासदांच्या क्षमतेवर अवलंबून, गटाचे सभासद, त्या गटाच्या सभासदांनी वर्गणी म्हणून द्यावयाची साप्ताहिक/नियतकालिक बचत रक्कम ठरवितील.

काटकसर (अल्प बचत) करण्याची सवय ही एसएचजीसाठी मूलभूत गरज असून त्यामुळे एक सर्वसामान्य/सामाजिक वरिष्ठ निधी निर्माण होण्यास मदत होते. (फायदा :- शिस्तबद्ध काटकसर केल्यामुळे तुमच्या गटाची गंगाजळी/ कॉर्पस एवढी वाढेल की, गटाच्या कोणत्याही सभासदाला, त्याच्या/तिच्या आवडीच्या गरजांसाठी सावकारांवर अवलंबून रहावे लागणार नाही

स्वतःच्याच गंगाजळी/ कॉर्पसमधून गटा-अंतर्गत दिलेल्या कर्जामुळे अशा गरजा भागतील. वाढलेल्या गंगाजळी/ कॉर्पसमुळे, गटाला बँकेकडून अधिकतर कर्ज मिळू शकेल)

नियमित अंतर्गत कर्ज

एखाद्या एसएचजीने साधारणतः 3 ते 6 महिन्यांच्या कालावधीत बचतीच्या खात्यात लक्षणीय रक्कम जमा केली की, त्या एसएचजीच्या सभासदांना, त्यांच्या बचतीपोटी त्यांच्या तातडीच्या गरजांसाठी तसेच पूरक उत्पन्न निर्माणासाठीच्या कर्ज गरजांसाठी, गटातूनच कर्ज घेण्यास परवानगी दिली जावी.

- तो गट, त्याच्या सभासदांच्या गरजांच्या प्राधान्यतेनुसार, गटाजवळील निधीमधून, सभासदांना गटा-अंतर्गत कर्जे देईल.
- काही वेळासाठी का असे ना, पण त्यांच्या स्वतःच्याच निधीचा सांभाळ केल्याने, एसएचजीचे सभासद, एकमेकांच्या गरजांसाठीचा पैसा तर पुरवितातच, पण त्याचबरोबर त्यांचे वित्तीय व्यवस्थापनाचे व मध्यस्थी करण्याचे कौशल्यही वाढीस लागते.
- सभासदांना कर्ज दिल्यामुळे व्याजदर ठरविणे, कर्जाचे नियतकालिक हप्ते ठरविणे, कर्जाची वसुली करणे ह्याबाबतचे एसएचजी सभासदांचे ज्ञानही वाढते.
- कर्जासाठीचे हेतू, रक्कम, व्याजदर, परतफेडीचे वेळापत्रक इत्यादी गोष्टी त्या गटानेच ठरवावयाच्या आहेत.

संदेश 5 : एसएचजीची चांगली तत्वे - भाग 2

नियमित परतफेड

कर्ज देणे आणि घेणे हे मूलतः, कर्जदारावरील विश्वास व कर्ज फेडण्याची त्याची क्षमता ह्यावरच आधारित असते. कर्जाचे हप्ते वेळेवर भरणे हे कर्जदाराचेच कर्तव्य आहे. विलंबाने हप्ते भरण्याचा परिणाम अधिक व्याज द्यावे लागण्यात तर होतोच व त्याचबरोबर, त्याचे कर्जविषयक रेकॉर्ड बिघडल्याने त्याचा कर्ज संबंधित इतिहासही चांगला राहत नाही.

वैयक्तिक सभासदांचे कर्जाबाबतचे गुण (क्रेडिट स्कोअर)

क्रेडिट स्कोअर ही, एखाद्या व्यक्तीच्या कर्ज घेण्याच्या क्षमतेबाबतची, क्रेडिट इन्फर्मेशन कंपन्यांची (सीआयसी) संख्याशास्त्रानुसार काढलेली एक अंकीय संज्ञा असून, बँकेकडून तिचा उपयोग, एखादी व्यक्ती त्याच्या किंवा तिच्या कर्जाची परतफेड करू शकेल की नाही ह्याचे मूल्यमापन करण्यासाठी केला जातो. इतर अनेक बाबींसह, त्या व्यक्तीच्या कर्जविषयक इतिहासावर क्रेडिट स्कोअर आधारित असतो. तो 300 आणि 900 च्या दरम्यानचा एक अंक असतो. हा अंक जेवढा मोठा असेल तेवढीच त्याची कर्जविषयक क्षमता जास्त समजली जाते.

लेखापुस्तक ठेवणे

एसएचजीमधील वित्तीय असलेले तसेच वित्तीय नसलेलेही सर्व व्यवहार पारदर्शक असणे अत्यंत महत्वाचे आहे. ह्यामुळे सर्व सभासदांमध्ये विश्वास, परस्परांवरील निष्ठा व आत्मविश्वास वाढतो. सभासदांचे रजिस्टर, इतिवृत्ताची वही (मिनिट्स बुक), हजेरीपट वही, रोख रक्कम वही (कॅश बुक) इत्यादींमध्ये नियमित नोंदी करून लेखापुस्तके व इतर रेकॉर्ड्स अद्यावत ठेवली जावीत. सभासद निहाय बचत, ऐच्छिक बचत आणि गटा-अंतर्गत कर्जे ह्यासह, एसएचजीच्या सर्व व्यवहारांची नोंद ठेवली जावी आणि ते व्यवहार सभासदांना समजण्यासाठी, त्यांना सातत्याने कळविले जावेत.

फायदे

- (1) गटाने केलेले सर्व व्यवहार सभासदांना वेळोवेळी समजतात व त्यामुळे भविष्यकाळात अधिक चांगला/योग्य निर्णय घेण्यास मदत होते.
- (2) लेखा पुस्तके ठेवल्यामुळे, सभासदांनी केलेली बचत, कर्जे, सभासदांची उपस्थिती, गटाचा निधी, परतफेडीची टक्केवारी इत्यादी बाबतीत गटाच्या आर्थिक स्थितीचे मूल्यमापन करण्यास मदत होते.
- (3) सभासदांमध्ये आत्मविश्वास व एकी निर्माण होण्यास मदत होते.
- (4) गटाची कर्ज घेण्याची क्षमता वाढवून संस्थात्मक विकास करण्यास मदत होते.
- (5) ह्यामुळे गटाच्या कामगिरीवर देखरेख ठेवण्यास मदत होते.
- (6) लेखा पुस्तके चांगल्या प्रकारे ठेवण्याच्या व्यवस्थेमुळे, बँका व इतर एजन्सीज कर्ज देण्यासाठी आकर्षित होण्यास मदत होते.
- (7) लेखा पुस्तके चांगल्या प्रकारे ठेवण्याच्या व्यवस्थेमुळे, गटाच्या सभासदांना वित्तीय व्यवहारांमधील पारदर्शकता दिसून येते व त्यामुळे तो गट सशक्त व टिकाऊ बनतो.
- (8) ह्यामुळे सार्वजनिक संस्थेच्या नजरेत गटाला चांगली ओळख मिळते.
- (9) लेखा पुस्तके चांगल्या प्रकारे ठेवल्याने, गटाच्या कामगिरीचे मानांकन (रेटिंग) सुधारण्यास मदत होते.

उद्दिष्ट विशिष्ट वित्तीय साक्षरता साहित्य

श्री दीपक मोहंती, कार्यकारी संचालक, भारतीय रिझर्व बँक, ह्यांच्या अध्यक्षतेखालील, वित्तीय समावेशनावरील मध्यम-काल मार्गावरील समितीने केलेली एक शिफारस पुढील प्रमाणे होती. “सर्वांसाठी योग्य असलेले मत असा दृष्टीकोन, वित्तीय समायोजनासाठी ठेवणे कदाचित आदर्श ठरू शकणार नाही. कारण, निरनिराळ्या उद्दिष्ट गटांसाठी, वित्तीय शिक्षणाचे प्रकार वेगवेगळे आहेत. ह्यामुळेच वित्तीय शिक्षण साहित्य, निरनिराळ्या उद्दिष्ट गटांसाठी नेमकेपणाने घेतले गेले पाहिजे.”

आरबीआयच्या वित्तीय समावेशन व विकास विभाग (विसविवि)ने पाच निरनिराळ्या उद्दिष्ट गटांसाठी, म्हणजे, शेतकरी, छोटे उद्योजक, शाळेतील मुले, एसएचजी आणि ज्येष्ठ नागरिक - यांच्यासाठी नेमके साहित्य तयार केले आहे. वित्तीय साक्षरतेसाठी खास मजकूर असलेल्या पाच पुस्तकांच्या मालिकेमधील हे एक पुस्तक आहे.

अस्वीकृती

वाचकाला वित्तीयदृष्ट्या साक्षर करावयाच्या प्रामाणिक हेतूने, हे पुस्तक, वाचन व शैक्षणिक साहित्य म्हणून सादर करण्यात आले आहे. एखाद्या विशिष्ट वित्तीय उत्पादन/आणि/किंवा सेवा संबंधाने निर्णय घेण्यासाठी वाचकाला प्रवृत्त करण्यासाठी नाही.

स्वामित्वहक्क

प्रथम आवृत्ती : एप्रिल, 2018

मूळ स्रोताचा उल्लेख केला गेला असल्यास ह्याचे पुनर्निर्माण करण्यास परवानगी आहे.

लेखन व प्रसिध्दी

वित्तीय समावेशन व विकास विभाग

भारतीय रिझर्व बँक

10 वा मजला, केंद्रीय कार्यालय बिल्डिंग,

शहिद भगत सिंग मार्ग, फोर्ट, मुंबई

आभार

डिझाईन : कौशिक रामचंद्रन्

वित्तीय समावेशन व विकास विभाग

भारतीय रिझर्व बैंक

10 वा मजला, केंद्रीय कार्यालय बिल्डिंग,

मुंबई, 400001, भारत